

KŐSZEGHY FERENC

A tizenkét fejű sárkány

Eldologiasodás a posztdigitalításban

Jankovics Marcell 1981-es *Fehérlófia* című animációs filmjében az egykor uralkodó isten fia, a Fanyűvő leereszkedik az alvilágba,¹ hogy legyőzze a kíváncsiságból világra szabadított három gonosz sárkányt, így megmentve a három királylányt, az Ősz-, a Tavasz- és a Nyárszépét karmaik közül. A sárkányok az emberi civilizáció egy-egy történeti korszakának, ember és technológia baljós egységének szörnyalakjai: a korai emberi civilizációra utaló olmek a kőfejeket viselő háromfejű, a hadiipari lényként megjelenő hétfejű, valamint a metropoliszokat a korai digitális kijelzőkkel vegyítő tizenkét fejű sárkány. Ez a három rettenetes férjalak a civilizációba szerveződő ember végtelen éhségét és hatalomvágyát jeleníti meg, a háború törekvését minden létező elpusztítására és a kései modern kor embertelen disztópiáját.

Az eredeti koncepció szerint a három sárkány szimbolikája nem ennyire nyíltan egy téma – a civilizáció és a technológia szörnyű pusztításai – köré szerveződött volna. Két évvel a film megjelenése előtt az alkotó még úgy nyilatkozott, hogy a legkisebb sárkány „a természeti romboló erőket”, a középső a „háborús pusztítást”, a legnagyobb pedig a „civilizációs ártalmakat” személyesítette volna meg.² Az eredeti mesében a legnagyobb sárkány maga a modern városi társadalom (a filmben is ez lett volna a szerepe), azonban a modernizációt kulcskérdéssé tevő magyar állam cenzorai ideológiai okokból nem akarták, hogy a modernitás rossz fényben tűnjön fel, a kompromisszum így egy részben számítógépesített sárkány lett.³ A végleges alkotásban az utolsó sárkány a tizenkét felhőkarcolószerű fejét bárhányféle alakzatba rendezve szabadon változtatja az alakját, sőt egész felülete digitális kijelző egyben – a küzdelem egy pontján a Fanyűvő leendő kedvesének képét vetíti ki magára, így megzavarva a végső csapásra készülő hőst. A szörnyeteg végül csak a valódi királykisasszony segítségével bukik el. Több mint negyven év telt el, amióta *Fehérlófia* legyőzte a három fenevadat, mégis mintha köztünk élnének azóta is – most a leghatalmasabbal, a tizenkét fejűvel szeretnék közelebről megismerkedni.

¹ A dolgozat megírásában köszönöm a segítséget Kondor Tamásnak, Zágorhidi-Czigány Domonkosnak, témavezetőimnek és a doktoris csoportomnak. Az angol nyelvű források esetében – ha másképp nem jelölöm – a fordítások tőlem származnak. (K. F.)

² BALÓ Júlia, *A fehérlófia megszületik: Találkozás Jankovics Marcellel*, Film, Színház, Muzsika, 1979/11, 8.

³ Paul MORTON, *Marcell Jankovics and Ferenc Rofusz: The Grand Master and the Infant Terrible of Hungarian Animation*, Fullbright Student Conference, 3, 2007–2008, 67.

Hogyan lehetséges, hogy az ebben a (születésem előtti) rajzfilmben szereplő baljós szörnyeteg ennyire ismerős majd fél évszázaddal később? Mi ez a lény, amely tizenkét fejű alakját gépiesen mozgatva képes tökéletes képét, szimulációját nyújtani egy élőlénynek, de mégsem tűnik élőnek? És főleg, mit mondhat el és milyen cselekvésre ösztönözhet ez a sötét, jövőbe tekintő sárkányalak itt és most? Dolgozatomban a kritikai elmélet hagyományát folytató kortárs gondolkodók segítségével igyekszem megválaszolni ezeket a kérdéseket. Alapfeltevésem, hogy a digitalizáció logikája – a tizenkét fejű sárkány mai szemmel ezt testesíti meg – alapjaiban alakította át a világrendet és lokálisan a rendszerváltás utáni magyar társadalmat. Ennek számos következménye ismerhető föl, melyek közül engem kiemelten a kultúraértésünk megváltozása érdekel: az, hogy mi a digitális társadalmak és a kortárs művészet viszonya, és miben áll e kettő dialektikájának kritikai potenciálja. Általában azt szeretném tehát megérteni, hogy a művészet, és azon belül szorosabban az irodalom hogyan képes nemcsak a valóság megragadására, de újratemtésére is egyben, az esztétika mint modifikációs aktus⁴ hogyan vonja kritika alá a fennállót (jelen esetben magát a kortárs digitális társadalmat), hogyan hoz létre kitérést, szubverziót, ellenhatalmat. E bevallottan politikai esztétika felvázolása előtt (amely egy másik dolgozat témája kell hogy legyen) azonban tisztázandó, hogy miért kell ennyire kiemelten kezelnünk a digitalitás társadalmi hatásait, és egyáltalán: mi az, hogy digitális? Ezekre a kérdésekre kimerítő választ ugyan nem adhatok – hisz mi szükség lenne a kortárs kultúra vizsgálatára, politikai esztétikára és általában a művészetre, ha ezek nélkül is meglennének a válaszaink – de az itt kijelölt sarokpontok, úgy hiszem, segíthetnek megérteni, hogy egyáltalán miért van szükség egy új (de korántsem előzmény nélküli) értelmezői gyakorlat kialakítására.

A Szovjetunió szétesése, és így a magyar rendszerváltás egybeesett a nyugaton domináns társadalmi rend, a kapitalizmus valójában már a hetvenes évek óta tartó újrarendeződésével. Így a magyar társadalom a létező szocializmusból nem nyugati típusú jóléti kapitalizmusba csöppent, hanem a Szalai Erzsébet által újkapitalizmusnak⁵ nevezett rendbe: „az újkapitalizmus nem más, mint a kapitalizmusnak az 1970-es évek közepétől máig tartó szakasza, melynek lényege, hogy a tőkeológia, áttörve korábbi jótékony korlátait, uralkodóvá válik a társadalmi élet majd minden szférájában”.⁶ E folyamat során átalakult a termelés módja is, a fordista „futószalagos” termelést szép lassan leváltja a posztfordista termelési rend, nem függetlenül a digitális robbanás nyújtotta új feltételektől a termelés megszervezésében.⁷ Szalai szerint tehát

⁴ Vö. BAGI Zsolt, *Az esztétikai hatalom elmélete*, Budapest, Napvilág, 2017, 94.

⁵ Vö. SZALAI Erzsébet, *Az újkapitalizmus és ami utána jöhet...*, Budapest, Új Mandátum, 2006.

⁶ SZALAI Erzsébet, *Az individuum válsága az újkapitalizmusban*, Kettős Mérce, 2016. január 16. https://kettosmerce.blog.hu/2016/01/16/az_individuum_valsaga_az_ujkapitalizmusban (Letöltés ideje: 2022. augusztus 27. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

⁷ SZALAI Erzsébet, *Lélek és profitrta 1.*, Mérce, 2021. január 23. <https://merce.hu/2021/01/23/szalai-erzsebet-lelek-es-profitrta-1/>

a tőkeológia újkapitalizmusbeli hódításának csupán az első lépése volt a jóléti állam tőke elé emelt korlátainak lebontása. A 90-es években a digitális robbanás által átalakuló társadalmi (termelési, kulturális, uralmi stb.) viszonyok lehetőséget biztosítottak az élet alternatív, a tőke fennhatósága alá addig csak közvetetten tartozó tereinek teljes bekebelezésére. Dolgozatom tulajdonképpeni témája, hogy ez mit jelent, és milyen következményekkel jár. Vázlatos történeti áttekintésem végén csak arra kívánok rámutatni, hogy a rendszerváltás során a magyar társadalom a digitális robbanás által hajtott újkapitalizmusba lépett be. A hazai társadalomban a kezdődő digitalizáció a nyugathoz való felzárkózás és a modernizáció évszázados narratívájába épült be.⁸

Így érünk el (jelentős kihagyásokkal) a mába, amikor a rendszerváltás, a mögötte húzódozó ideológiák, s azok kritikája még mindig a hazai közbeszéd fontos témája. Nem csak a szűken vett pártpolitikai közbeszédé, hiszen a kérdés az irodalmi mezőben is megjelent, legutóbb Bartók Imre regénye kapcsán: „a több évtizedes szocializmust leváltó új modernizációs hullám a későkapitalista logikák betörését, valamint gyors, kritikátlan és reflektálatlan elsajátítását jelentette” – írja Urbán Bálint a *Jerikó épül* kritikájában, aki szerint a regény egyik központi témája épp e modernizációs kísérlet csődje.⁹ Azonban hiába központi kérdése ez a magyar közbeszédnek, az újkapitalizmus és a digitalitás által létrehozott magyar valóság megértése – nemhogy megváltoztatása – ma szinte lehetetlen feladatnak tűnik. Ez a benyomásunk érthetőbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy az átlátszatlanság vagy másképp mondva „feketedoboz állapot” a digitális társadalmak sajátja éppen úgy, ahogy a digitális eszközök maguk is sima felületük mögé rejtik működésüket.¹⁰

„Tudományos és műszaki területen a feketedoboz olyan készülék, rendszer vagy tárgy, amely kizárólag csak a bemenete, kimenete és átviteli jellemzői alapján vizsgálható, belső működésének bármilyen ismerete nélkül, azaz megvalósítása »átlátszatlan« (fekete).”¹¹ Ám hiába tűnik áthatolhatatlannak a fennálló rend, mindig lesznek rajta rések, repedések, hasadékok. Ezek megtalálásához először nagyjából ki kell tapogatnunk, hogyan jutottunk idáig, hogyan alakult történetileg a digitalitáshoz való viszonyunk.

A társadalmak állapotát a kiteljesedő digitalizációban Florian Cramer nyomán posztdigitálisnak nevezhetjük.¹² Cramer azt próbálja körbejárni, hogyan változott meg a viszonyunk a digitálissal és a digitális kultúrával: mára a digitalitás nem

⁸ A rendszerváltás modernizációs ideológiájáról lásd ÉBER Márk Áron, GAGYI Ágnes, GERÓCS Tamás, JELINEK Csaba, PINKASZ András, 1989: *Szemponatok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához*, Fordulat, 2014/1, 11–63.

⁹ URBÁN Bálint, *Az ezer fennsík és dobozok*, Műút, 68, 2018, 72.

¹⁰ Alexander R. GALLOWAY, *Uncomputable: Play and Politics in the Long Digital Age*, London, Verso, 2021, 185.

¹¹ *Feketedoboz (rendszerelmélet)*, Wikipédia. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Feketedoboz_\(rendszerelm%C3%A9let\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Feketedoboz_(rendszerelm%C3%A9let))

¹² A posztdigitálisról korábban hosszabban írtam: KÖSZEGHY Ferenc, *Posztdigitális állapot és újmediális tapasztalat Kerber Balázs Conquest című művében*, *Literatura*, 2021/4, 479–493.

utópisztikus vágy vagy sötét jóslat, hanem a mindennapi életünket egyre inkább meghatározó valóság. Érdeemes pontosítani, mit ért Cramer posztdigitalitás alatt, mi ez a világállapot: szerinte a kifejezés második tagja, a „digitális” nem kizárólag az elektronikus számításon alapuló eszközök működésmódját, sokkal inkább egy gondolati struktúrát jelöl, amelyben „valami felosztható diszkrét, megszámlálható egységekre”.¹³ A ma ismert számítógép csupán totalizálta ezt a digitális logikát, megnyitotta annak lehetőségét, hogy a valóság jelentős része elemekre bontva kódolhatóvá, azaz diszkrét módon leírhatóvá váljék. Egy másik digitalitással foglalkozó kutató, Alexander R. Galloway szerint az „univerzális gép” gondolata alapvetően meghatározza korunk kulturális logikáját: miközben Jean-François Lyotard szerint a posztmodernizmus a nagy elbeszélések végét jelenti, addig Alan Turing munkássága nyomán létrejött egy elbeszélő nélküli szuperelbeszélés, a mindent bekebelezni képes számítógépes univerzum.¹⁴

Cramer kifejezésének másik fele, a ’poszt’ prefixum is pontosítandó: nem utániságot jelöl, sokkal inkább folytonosságot, ugyanis Cramer szerint a posztapokalipszis sem az apokalipszisen túl létezik, hanem maga a történő apokalipszis.¹⁵ A posztapokalipszis az az állandó apokaliptikus állapot, melyben az apokalipszis mint forradalom, felszakítás megszűnik, hiszen elveszti felforgató jellegét. Ilyen értelemben beszélhetünk a jelenről mint posztdigitálisról, hisz a digitálisnak nevezhető eljárások térnyerése mostanra megszokottá, a világunk alapállapotává vált. A digitalitás alapvetően rajzolta újra a gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális stb. viszonyok termelésének és újratermelésének módját. Ígérete, hogy képes világunk bármely elemét leírhatóvá tenni, kóddá változtatni. Így bármi programozható lesz, az univerzális eszköz, a számítógép által kezelhetővé válik. Az uralomért folyó verseny tétje e kódok és programok (és az ezekhez szükséges adatok) létrehozása és birtoklása.

Fontos, hogy uralomról és nem hatalomról van szó: Bagi Zsolt megkülönböztetését követve mi is különválasztjuk az uralom és a hatalom fogalmát, az uralom egyszerűen elnyomást jelent, míg a hatalom lehet bárkié (ideális esetben mindenkié).¹⁶ Sokáig úgy tűnt, a digitalitás hatalmat teremt, nem uralmat: az internet segítségével új módokon lehet majd közösséget teremteni, az információhoz való hozzáférés is demokratizálódik stb., tehát a digitalitás emancipatorikus erővel lép fel. Ezzel szemben az újkapitalizmus mára magába olvasztotta a digitális technológiákat, az uralom új, teljesebb formáit kiépítve. Ezt alapvetően térnyerésként értékelhetjük: az élet olyan területei is megfigyelhetővé, uralhatóvá és közvetlenül irányíthatóvá váltak (az erőszakos beavatkozás látszólagos mellőzésével), melyek korábban elérhetetlenek voltak

¹³ *Postdigital Aesthetics: Art, Computation and Design*, eds. David M. BERRY, Michael DIETER, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015, 17.

¹⁴ Alexander R. GALLOWAY, *Mathification*, Johns Hopkins University Press, 2019/1, 99. <https://boundaries2019.web.unc.edu/wp-content/uploads/sites/18714/2019/02/Mathification.pdf>

¹⁵ *Postdigital Aesthetics*, 15.

¹⁶ BAGI, 139.

bármely uralom számára. A digitális uralom már nem a spájzban, hanem a tudatunkban van: gondoljuk például a közösségi médiákra, ahol a közbeszéd egyre nagyobb hányada folyik, így kiszolgáltatva azt a nagy cégek algoritmusainak.¹⁷

De mi az újkapitalizmus szolgálatába állított digitális technológiák modus operandija, mi köti össze a kapitalizmus és a digitalitás eljárásait? Sokan adatvédelmi problémaként kezelik,¹⁸ a Foucault-féle panoptikus hatalom felől¹⁹ közelítik meg a kérdést. David M. Berry, a *Critical Theory and the Digital* című könyv szerzője szerint viszont az *eldologiasodás* fogalma a vezérfonál: a világ bármely elemét diszkrét egységekre osztani, leírhatóvá, kezelhetővé és uralhatóvá tenni valójában a valóság eldologiasításának programja.²⁰ Az eldologiasodás nem a digitalizáció sajátja, hanem magára a kapitalizmusra is nagyban jellemző. A fogalmat először Lukács György teszi hangsúlyossá: definíciója szerint az eldologiasodás az a jelenség, amely során „valamely személyek közti kapcsolat dologszerű jelleget s ily módon »kísérteties tárgyiséget« ölt”.²¹ Ugyanezt Marx mint az ipari kapitalizmus korának teoretikusa és a munkásmozgalom filozófusa az áruforma titokzatosságán keresztül ragadta meg: azon keresztül, ahogy az ipari munka során az „emberek számára saját munkájuk társadalmi jellegét [az áru] úgy tükrözi vissza, mint maguknak a munkatermékeknek tárgyi jellegét”,²² azaz az eldologiasodás Marx szerint az, amikor a munkás elidegenül saját munkájától, azt nem társadalmi viszonyként érti. Lukács szerint azonban az eldologiasodás nem áll meg az ipari munkánál, hisz a kapitalista rendszer arra törekszik, hogy a társadalom összes szükségletének kielégítése árucseré formájában történjék,²³ így az ember fogalma is eldologiasul:

az áruviszony „kísérteties tárgyszerűségű” dologgá való átváltozása nem állhat meg tehát a szükségletkielégítés valamennyi tárgyának áruvá válásánál. Ellenkezőleg: az ember egész tudatára rákényszeríti struktúráját; az ember tulajdonságai és képességei többé nem kapcsolódnak össze egymással a személyiség szerves egységévé, hanem olyan „dolgok”-ként jelennek meg, amelyeket az ember „birtokol” és „elidegenít”, mint a környező világ különféle tárgyait.²⁴

¹⁷ A tudattalan digitális megszállására jó példa még: Safiya Umoja NOBLE, *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*, New York, NYU Press, 2018.

¹⁸ Például Shoshana ZUBOFF, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, New York, PublicAffairs, 2019.

¹⁹ Vö. Majid YAR, *Panoptikus hatalom és a látás patologizálása: A foucault-i tézisre adott kritikai reflexió*, ford. FÁBER Ágoston, Replika, 2014/5, 83–100.

²⁰ David M. BERRY, *Critical Theory and the Digital*, New York, Bloomsbury Academic, 2015, 122.

²¹ LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat*, Budapest, Magvető, 1971, 320.

²² Karl MARX, *A tőke*, ford. RUDAS László, NAGY Tamás, Budapest, Szikra, 1955, 77.

²³ LUKÁCS, 331.

²⁴ *Uo.*, 334.

Lukácsnál az eldologiasodás alapvető következménye, hogy lehetetlenné teszi az autentikus életet.²⁵ A dologszerűvé válás lényegi mozzanata, hogy megfosztja az embert minőségi különbségeitől, azok helyébe mennyiségi (dologi) különbségek lépnek.²⁶

Ezek a kategóriák (autentikus, minőségi és mennyiségi) Louis Althusser Marx-kritikája²⁷ szerint hegelianusok, idealisták és humanisták, azaz elvetendő. Eleve feltételezik ugyanis, hogy létezik autentikus emberi, és léteznek minőségi különbségek.²⁸ Így az ezekből kibomló eldologiasodás is inkább hegelianus, mint marxista fogalom: a *Történelem és osztálytudat*ot író, az eldologiasodást központi fogalomnak megtevő Lukács érdeklődésének homlokterében valóban a fiatal, Althusser szerint hegelianusabb Marx állt.²⁹ Az idealizmus vádjának alapos cáfolata helyett a kortárs posztdigitalitás felől is belátható, hogy szükségünk van egy humanistának tekinthető előfelvetésre: a rendszerellenes alternatívák keresésének igénye indokoltá teszi, hogy kiindulópontunknak azt az egyszerű állítást tegyük meg, hogy van emberi szubjektum a fennálló renden túl is – még ha nem is tudjuk, hogy ez pontosan milyen. Ilyesféle, gyenge/korlátozott „humanizmusra” van szükségünk, ha arról akarunk beszélni, miképp válhat az „emancipáció révén szubjektummá, [...] ami az elnyomás miatt objektív-dologi volt [...]”.³⁰ David M. Berry mutat rá: a fennálló, digitális rend lényegi mozzanata az eldologiasítás.³¹ A számítógépes inkorporáció a világot dolgok összeségeként érti, és nem társadalmi folyamatok összeségeként, gyakorlataiban a társadalmi folyamatokat dolgokká, diszkrét és uralható egységekké változtatja. Azaz a kóddá válás során elvész a valós emberi kapcsolatok egyedisége és teljessége – a minőségi különbségek mennyiségi különbségekké válnak.

Tamás Gáspár Miklós szerint ami a szemünk előtt történik, az a „tárgyiság hamis, látszatszerű föloldása szubjektivitásokká”.³² A digitális eldologiasodás sajátja, hogy sokféleséget teremt, az élet nagyon különböző, eddig az árucserre folyamatai

²⁵ Valójában az ember a történelem során még sosem rendelkezett az autentikus élet lehetőségével, csupán elvéve, szerencsés helyzetekben. Lukács itt nem egy soha nem volt aranykorról beszél, hanem a jövőről, amikor minőségi különbségek uralkodnak az ember életében. E jövő felől ítéli el a jelent, és nem a múlt nevében.

²⁶ OLAY Csaba, ULLMANN Tamás, *Kontinentális filozófia a XX. században*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 263.

²⁷ Althusser elutasította az eldologiasodás és az abból következő elidegenedés fogalmait, mert ezek szerinte a marxista filozófia elvetendő humanista hagyományához tartoznak. Vö. Louis ALTHUSSER, *Marxism and Humanism* = L. A., *For Marx*, trans. Ben BREWSTER, London, Allen Lane, The Penguin Press, 1969, 220–249. <http://www.marx2mao.com/Other/FM65ii.html#s7>

²⁸ Hasonló logika mentén szokták az egész marxizmust humanizmussal, idealizmussal vádolni a nem marxisták.

²⁹ OLAY, ULLMANN, 262.

³⁰ Tamás Gáspár Miklós foglalta össze így azt, miképp jutunk el az igazságig. TAMÁS Gáspár Miklós, *Hetvenöt év, Élet és Irodalom*, 2022/28. <https://www.es.hu/cikk/2022-07-15/tamas-gaspar-miklos/hetvenot-ev.html>

³¹ BERRY, 104.

³² TAMÁS.

által viszonylag érintetlen területeit képes bekebelezni, majd a posztfordista logika mentén feldarabolni, ezzel pedig látszólagos szabadságot teremt. Az interneten mindenki szabad szubjektummá válhat a tartalomfogyasztás és -gyártás sokfélesége által – ígéri korunk ideológiája. Azonban a kortárs internetre tekintve már nem DIY (csináld magad) oldalak szabad összességét látjuk, hanem sokkal inkább áradat (stream)-alapú platformok által uralt teret. A nagy cégek kezében lévő platformok (Facebook, Twitter, Tinder, Youtube, Instagram stb.) jelentik az internet magját, felhasználóként legtöbbször nem egy útvesztőben barangolunk érdeklődésünket követve, hanem különböző áradatok (lásd: Facebook-*feed*) sodornak el bennünket, és mi magunk is áradattá válunk: fuldokló vízbeesettként tápláljuk a folyamatot. Több millió felhasználó önálló aktivitása alkotja a streamet, de az áradatot algoritmusok terelik. Az algoritmusok célja egyfelől, hogy a platformon tartsanak minket, másfelől pedig, hogy a megfelelő, célzott hirdetéseket helyezték elénk fogyasztásunk serkentése érdekében (miközben gyűlik rólunk az adat a rendszer további tökéletesítésére). Berry szerint az áradat funkciója, hogy az állandó várakozás állapotába helyezzen bennünket: mindig jelen legyünk, kövessük a végtelenített tartalmat, a dolgok megállíthatatlan sodrásában fuldokoljunk – ez a posztdigitalitás algoritmizált tapasztalata,³³ vagy másképp megfogalmazva az egyszerre kimerült és túltöltött inszomnia Mark Fisher-féle kapitalista realizmusa.³⁴

A hálózatosság kapitalista realizmusa Berry és mások szerint képzeletünk legmélyéig hatol, a kritikai teoretikus úgy látja: „a szoftverek, a számítástechnika és a kód annyira meghatározzák jelenkori helyzetünket, hogy mára ezek alkotják a metaforáinkat, amelyekkel egyáltalán képesek vagyunk gondolkodni”.³⁵ Alexander R. Galloway szerint egyenesen a *hálózatos pesszimizmus* korát éljük: mindent csak hálózatokban vagyunk képesek elképzelni.³⁶ Hogy megértsük, ez mit is jelent, érdemes egy kritikai pillantást vetnünk a kortárs filozófia egy új irányzatára, a spekulatív realizmusra, amely Berry szerint szervesen kapcsolódik a posztdigitális állapothoz. Galloway és Berry kritikája – ezt Berry jelzi is³⁷ – hasonló ahhoz, ahogy Lukács közelített Kant filozófiájához: Lukács amellet érvelt, hogy a polgári gondolkodás – kitüntetett helyen Kant filozófiája – „a tudat eldologiasodott struktúrájából született meg”,³⁸ és a fennálló rend ideológiájának lenyomata: éppen ezért fontos Lukács számára. Ehhez hasonlóan Berry szerint a spekulatív realizmus ugyanolyan viszonyban lehet a

³³ BERRY, 176.

³⁴ Mark FISHER, *Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*, Winchester, Zero Books, 2014, 16.

³⁵ BERRY, 19.

³⁶ David M. BERRY, Alexander R. GALLOWAY, *A Network is a Network is a Network: Reflections on the Computational and the Societies of Control*, Theory, Culture & Society, 2016/4, 158.

³⁷ BERRY, 108.

³⁸ LUKÁCS, 359.

digitális kapitalizmussal, mint Kant filozófiája az ipari kapitalizmussal.³⁹ Galloway is e kapcsolatra kérdez rá:

Miért van az, hogy a kontinentális filozófia legújabb reneszánszában fogant ontológiai rendszerek szerkezete nagyban hasonlít a posztfordista kapitalizmus legfejlettebb technológiáinak szerkezetére? Egyfelől általában beszélek a számítógépes hálózatokról és konkrétan az objektumorientált programozási nyelvekről (mint a Java vagy a C++), másfelől pedig bizonyos realista filozófusokról, mint Bruno Latour, vagy még inkább Quentin Meillassoux, Graham Harman, és a hozzájuk tartozó, „spekulatív realizmus” néven ismert iskoláról. Amikor ezek a filozófusok tükröt tartanak a természet elé, miért látják a termelés módját visszatükröződni? Röviden miért hasonlítanak a ma kialakított ontológiák és a nagyvállalatok szoftverei?⁴⁰

Quentin Meillassoux 2008-as *la finitude*-je, a spekulatív realizmus sokat vitatott alapműve⁴¹ egy marxizmustól mentes spekulatív materialista módszert hirdet meg, amely elvileg képes megszabadulni a történelem és a politika ballasztjaitól.⁴² Ehhez hasonlóan Bruno Latour egy „materialista materializmus”⁴³ kidolgozására vállalkozik: a cselekvő-hálózat elmélet segítségével hozna létre „tisztá”, ideológiától mentes tudást. Latour azt állítja, hogy eddig a materialisták valójában idealista módon közelítettek, valamiféle alapvető viszony, feszültség vagy struktúra alapján (pl. osztályharc) dolgozták ki filozófiájukat, az ő elképzeléseikkel szemben a cselekvő-hálózat elmélet mentes az ilyen meghatározottságoktól, a világot csupán a különböző cselekvők hálózatos összességeként értelmezi (tehát nincs intenció vagy determináció), cselekvő pedig bármi lehet egy tárgytól az emberig. Természetesen itt nincs terünk ezeknek a filozófiáknak a teljes gondolati palettáját bemutatni.⁴⁴ Berry és Galloway érvelése talán nem is ezekről a filozófiai irányzatokról szól valójában, sokkal inkább a posztdigitális világállapot ideológiájáról beszélnek a bemutatott iskolák kritikáján keresztül. Az teszi különösen élessé Berry és Galloway argumentációját, hogy rámutatnak, a spekulatív realizmus éppen úgy tekint a világra, ahogy a szoftverek: történetietlenül, látszólag politikamentesen, dolgozók hálózataként. Galloway szerint ez a hálózatos ontológia egyszerűen túl közel esik a hálózatosodott uralom saját ideológiájához, és így képtelen kritikai funkciót

³⁹ BERRY, 120.

⁴⁰ Alexander R. GALLOWAY, *The Poverty of Philosophy: Realism and Post-Fordism*, Critical Inquiry, 2013/3, 347.

⁴¹ SIPOS Balázs, *Szempárok látványa: Quentin Meillassoux spekulatív materializmusáról*, EX Symposion, 99, 2018, 39.

⁴² *Uo.*, 40.

⁴³ Bruno LATOUR, *Visszakaphatnánk a materializmusunkat, kérem?*, ford. KERESZTES Balázs = B. L., *Hibrid gondolkodás: válogatott tanulmányok*, szerk. KELEMEN Pál et al., Budapest, Kijárat, 2021, 138.

⁴⁴ Nincs tér például a spekulatív realizmus egyik központi kérdése, a korrelacionizmus részletezésére, sem korrelacionizmus-kritikájuk kritikájára. Lásd BERRY, 196.

ellátni.⁴⁵ A spekulatív realisták válasza erre valószínűleg az lenne, hogy ők nem is akarnak semmiféle kritikai funkciót ellátni, a kritika halott: Bruno Latour szerint például a kritika „nem bírja szusszal”.⁴⁶ Galloway értelmezésében Latour elveti mind a kanti, mind a marxi kritikai paradigmát: „Kantot megtagadva elkerüli azt a fajta vizsgálódást, amely a jelenlegi állapotokat megalapozó lehetőségfeltételeket tárja fel [...], Marxot megtagadva elkerüli azt a fajta vizsgálódást, amely a jelenlegi állapotokat antagonisztikus struktúrákon keresztül szemléli”.⁴⁷

Berry szerint nemcsak az új filozófiai iskolákban hódít a *hálózatos pesszimizmus*, hanem az élet szinte minden területén: ontológiai alapvetésünkbe vált, hogy ami nem vonható az algoritmus fennhatósága alá, azt egyszerűen illúzióknak vagy metafizikáknak tartjuk.⁴⁸ A kortárs politikai is egyre inkább a nagymintás adatokról szól. Walter Benjamin 1935-ben azt írta, hogy a fasizmus esztétizálta a politikát, „a kommunizmus erre a művészet politizálásával válaszol”.⁴⁹ Berry szerint ha a digitalitás által a politika algoritmizálódik, akkor erre a „kritikai elmélet az algoritmusok politizálásával válaszol”.⁵⁰ Ezt kétféleképpen teheti meg Berry szerint. Egyfelől a kód konkrét olvasásával és az algoritmusok olyan használatával, amely működés közben leplezi le a digitalitás ideológiáját, így a politika terébe rántva azt – ez lenne a digitalitás immanens kritikája. Másfelől pedig a digitális eljárások által létrehozott társadalmi gyakorlatok vizsgálata révén, amely a kizsákmányolás felismerésén keresztül sarkallhat politikai cselekvésre. Berry utóbbi miatt vizsgálja a *mikromunkát*. A mikromunka (haznigazdaság) lényege, hogy egy online platformon vagy applikáción keresztül szerveződik meg a munka (pl. Wolt-futárok).⁵¹ Ezek a platformok Berry szerint lényegében a munkaerő absztrakcióját hajtják végre, a munkát olyan szolgáltatásként teremtik újra, mintha az közmű lenne: ha szükségem van rá, megnyitom a „munkacsoport”, ha nincs, elzárom.⁵² Azaz az algoritmikus munkaszervezés képes „megtisztítani” a munkát az embertől – mindezt a munkavállaló számára pedig a *gamification*, a játékosítás által leplezi el, a munkavállaló különböző figyelmeztető jelzések és mérőszámok által van terelgetve munkaereje helyes használatára.⁵³

⁴⁵ BERRY, GALLOWAY, 155.

⁴⁶ Vö. Bruno LATOUR, *Miért nem bírja szusszal a kritika?: A tényállásoktól a tényleges gondokig* = LATOUR, 141–171.

⁴⁷ BERRY, GALLOWAY, 161.

⁴⁸ *Uo.*, 47.

⁴⁹ Walter BENJAMIN, *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában*, ford. KURUCZ Andrea, MÉLYI József. http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html

⁵⁰ David M. BERRY, *Against infrasomatization: towards a critical theory of algorithms = Data Politics: Worlds, Subjects, Rights*, eds. Didier BIGO, Engin ISIN, Evelyn RUPPERT, London, Routledge, 2019, 48.

⁵¹ Vö. ÜRMÖSSY Anna, *Hogyan ösztönzi önkizsákmányolásra az algoritmus a biciklis futárokat?*, Új Egyenlőség, 2022. június 26. <https://ujegyenloseg.hu/hogyan-osztonzi-onkizsakmanyolasra-az-algoritmus-a-biciklis-futarokat/>

⁵² BERRY, *Against infrasomatization*, 49.

⁵³ *Uo.*, 50.

Mindezen elidegenítő, eldologiasító és a kizsákmányolás új formáinak teret adó eljárásokat látva könnyen technofób, egyenes luddita (gépromboló)⁵⁴ álláspontra juthatunk. A technológiai megelőzöttség diskurzusának (Marshall McLuhan, Friedrich Kittler) komoly történeti hagyománya van, sokszor hallhattuk már azt az érvelést, hogy a modern világ vívmányai elidegenítik, embertelenné teszik az embert. A technológiai megelőzöttség ezekhez hasonló diskurzusa azért problémás, mert a technológiát emberen kívüli, természeti erőként konceptualizálja, elhazudva annak társadalmi jellegét.⁵⁵ Ahogy arra David Golumbia figyelmeztet a *The Cultural Logic of Computation* című könyvében: a hálózati alapú megosztás, az információ lejegyzésének széles körben elterjedt gyakorlatai mindig is az emberi társadalmak részét képezték.⁵⁶ Mégis sokan (akár technofil, akár technofób pozíciót vesznek föl) hajlamosak a digitális kapitalizmust fordulatként keretezni – eddig ebben a dolgozatban is leginkább az újszerűsége volt kidomborítva. Valójában a kultúra számos területén ismerhetünk rá a kortárs digitális eljárásaink történeti előzményeire, például a flexibilis, hálózatalapú terjesztés Alessandro Ludovico szerint párhuzamba állítható a 20. századi alternatív, underground kiadással: a különböző avantgárd és politikai DIY nyomtatási mozgalmak hasonló alapelvek mentén építették ki saját hálózataikat, mint később az internet.⁵⁷ Épp ezért Douglas Kellner szerint egy olyan kritikai elméletre van szükségünk, amelynek alapvetése, hogy a „technológia az emberi élet elkülöníthetetlen része, maga társadalmilag konstruált és konstituált”.⁵⁸

Kellner szerint az információs társadalom prófétái, akik a digitális korban egy demokratikus utópia ígérését látják, technológiai deterministák, számos (neo)marxista gondolkodó viszont a gazdasági determinizmusra hajlamos.⁵⁹ Kellner inkább politikai gondolkodó, véleménye szerint mindkét oldal érvelése apolitikus, nem veszik figyelembe, hogy a posztdigitalitás tereiért, jövőjéért (és a termelés rendjéért) folyamatos harc dúl. Az eldologiasodást sem látja általános trendnek, fontosabbnak tartja figyelembe venni, hogy pontosan mi az, ami eldologiasodik, illetve hogyan társadalmiasíthatók ezek az elcsatolt területek. Ha nem így járunk el, ha csak általában beszélünk eldologiasodásról, akkor egy idealista koncepciót hozunk létre,

⁵⁴ Kortárs ludizmusra jó példa: Jonathan CRARY, *A digitális kor elpusztít bennünket*, ford. BÁSTHY Ágnes, LENGYEL Zsolt, Tett, 2022. július 24. <https://tett.merce.hu/2022/07/24/a-digitalis-kor-elpusztit-bennunket/>

⁵⁵ Az ehhez hasonló technológia-kritika 20. századi előzményeiről lásd Douglas KELLNER, *Technology and Democracy: Toward A Critical Theory of Digital Technologies, Technopolitics, and Technocapitalism*, Wiesbaden, Springer VS, 2021, 10.

⁵⁶ David GOLUMBIA, *The Cultural Logic of Computation*, Cambridge – London, Harvard University Press, 2009, 3.

⁵⁷ Vö. Alessandro LUDOVICO, *A history of alternative publishing reflecting the evolution of print = A. L., Post-digital Print: The Mutation of Publishing Since 1894*, Eindhoven, Onomatopée, 2013, 31–50.

⁵⁸ KELLNER, 10.

⁵⁹ *Uo.*, 24.

feltételezünk valamely technológia és eldologiasodás előtti tiszta emberi esszenciát.⁶⁰ Épp ezért a posztdigitalitásról nem egységként, hanem számtalan különböző eljárás összességéként kell beszélünk, melyek közül sok az ellenállás, a szabadság és az emancipáció eszköze, vagy azzá tehető.

Ennek megfelelően Kellner a törésvonalat nem az ember és a technológia között látja, sokkal inkább a posztdigitalitást használó alulról szerveződő kezdeményezések és a nagycégek és államhatalmak között.⁶¹ Javaslatát egybeesik azzal, amit Berry is ajánl: ha a világot programok és kódok, a posztdigitalitás terei szervezik, akkor új oktatásra, új „digitális Bildungra” van szükség – meg kell ismernünk és használatba kell vennünk az új évezred struktúráit. Míg Berry inkább magára a kódra, a kódolás kitanulására fókuszál,⁶² addig Kellner a digitális politizálásra, a terek elfoglalására.⁶³ Azonban mintha Berry és Kellner is megfeledkezne arról a gigászi különbségről, amely az alulról szerveződő kezdeményezések és a nagycégek és államhatalmak cselekvéshetőségei között áll fent. Kellner kifejezetten úgy beszél az internet teréről, mintha az még mindig „vitatott terület lenne”,⁶⁴ egyfajta vadnyugat, amiért küzdenek az autonóm közösségek és a nagyhatalmak.⁶⁵ Nem veszi észre, hogy mostanra már megtörtént az internet kolonizációja, azaz az újkapitalizmusnak való teljes behódolása. Továbbra is jelen vannak ugyan rendszerkritikus és demokratikus szerveződések, de az internet termelési eszközeit ezek a formációk már nem birtokolhatják. A web 2.0 platformalapú internetét a nagycégek dominálják, az ő üzleti céljaiknak megfelelő algoritmusok szerint vehetünk részt az internetes közbeszédben, azaz valójában az internetért folyó harc nagyjából már eldőlt, a termelési eszközök nincsenek demokratikusan elosztva: habár új oldalakat, új platformokat továbbra is szinte bárkinek lehetősége van létrehozni, a nagycégek helyzeti előnye behozhatatlannak látszik. Ugyan sosem lesz teljes az internet leuralása, hiszen ahogy erre már bevezetőnkben rámutattunk, egy uralmi rend sem teljes. Demokratikus, akár emancipatórikus kezdeményezések továbbra is megtalálhatóak az interneten, ezek azonban az uralom ellenében léteznek, nem annak hiányában – nehezen elképzelhető például, hogy a Facebook hegemoniáját képes lenne bármiféle demokratikusabban szervezett új közösségi oldal megtörni.

De ha szkeptikusnak kell lennünk a Berry-Kellner féle alulról szerveződő digitális felvilágosodással és a posztdigitalitás tereiért folytatott harc kimenetelével, adódik a kérdés: miért látszik nagyjából egyértelműnek ezeknek a stratégiáknak a veresége? Mi az, ami a posztdigitalitásért vívott politikai harcot ilyen könnyedén eldöntötte? Ennek megértéséhez az útmutatást a már eddig is sokat idézett Alexander R. Galloway adhatja. Galloway szerint ugyanis az is a *hálózatos pesszimizmus* része, ha

⁶⁰ *Uo.*, 76.

⁶¹ KELLNER, 84–85.

⁶² BERRY, *Critical Theory*, 170.

⁶³ KELLNER, 151.

⁶⁴ *Uo.*, 204.

⁶⁵ *Uo.*, 53.

a hálózatos uralomra adott válaszainkat is csak más hálózati formákban vagyunk képesek elgondolni.⁶⁶ Galloway úgy látja, csábító ugyan a nosztalgia a kor felé, amikor a hálózat képes volt megtörni a központosított uralmat, amikor „a gerilla fenyegette a hadsereget, a nomád horda a citadellát”, de mára az elosztott hálózat az új citadella, az új hadsereg, az új hatalom.⁶⁷

Elegünk van a családfákból – írja Deleuze és Guattari. De nem kellett sokáig várni, hogy ugyanezek a szavak elhangozzanak a transznacionális vállalatok legmagasabb köreiből, a Pentagon zárt ajtóinak mögött vagy a hierarchia-piramis más egykori fellegráiról mélyén. Az elosztott szerveződés mindenhol megtalálható volt az 1960-as évek új társadalmi mozgalmában, [...] de mindeközben maga a hatalom is elosztottá vált.⁶⁸

Ezen a ponton érdemes (újabb) rövid történeti kitérőt tennünk, hogy értelmezzük Galloway alaptételét, mielőtt kibontanánk további állításait. Galloway azt állítja, hogy az utolsó baloldali forradalom, '68 szelleme szép lassan egy új uralmi rend (az újkapitalizmus) alapjává vált. Szalai Erzsébet szerint ebben a folyamatban döntő jelentőségű volt, hogy 1968 diákfelkelői számára a francia forradalom hármasszója közül (szabadság! egyenlőség! testvériség!) a szabadság emelkedett ki, a másik kettő kárára.⁶⁹ A fiatalok így egyszerre tartották ellenfelüknek a szabadságukat korlátozó jóléti államot és a kapitalizmust – nem sokkal később pedig elérkezett a neoliberais fordulat, ideológiai középpontjában a szabadsággal, amely ugyan a jóléti államot megszüntette, azonban a kapitalizmust csak megerősítette.⁷⁰

Szalai Erzsébet állításait némiképp finomítja Tamás Gáspár Miklós '68-értelmezése. Szerinte 1968-ban a kommunista mozgalmak és a kapitalizmus paktumaként felfogható jóléti állam ellen tört ki lázadás egy valódi szocializmusért, azonban kiderült, hogy a szocializmus gyenge, a munkásmozgalom haldoklik, így az újkapitalizmus valóban elszabadulhatott.⁷¹ A diákmovák tehát nem a szabadságot tették meg vezérelvüknek az egyenlőség kárára (és Szalai Erzsébet szerint a vesztükre), hanem a hamis szocializmus ellen lázadtak. Az ellen, ahogy a különböző jóléti államok és államszocializmusok csupán egyenlősítő törekvéseket hajtottak végre, de nem nyúltak hozzá a tulajdonviszonyokhoz és a kizsákmányolás alaptermészetéhez, az eldologiasodás és az elidegenedés folyamataihoz (ahogy az államszocialista rendszerek sem).⁷² Tehát a '68-asok az

⁶⁶ BERRY, GALLOWAY, 7.

⁶⁷ GALLOWAY, *Uncomputable*, 197.

⁶⁸ *Uo.*, 196.

⁶⁹ SZALAI Erzsébet, *A Janus-arcú 1968*, Educatio, 2018/3, 405.

⁷⁰ *Uo.*, 407.

⁷¹ TAMÁS Gáspár Miklós előadása a Szikra Mozgalom táborában, 2022. augusztus 13.

⁷² TAMÁS Gáspár Miklós, *1968. augusztus 21., Prága*, MÉRCE, 2018. augusztus 21. <https://merce.hu/2018/08/21/tgm-1968-augusztus-21-vasarnap-praga/>

autentikus élet reményében lázadtak fel, mert a jóléti állam csupán mennyiségileg próbálta csökkenteni a kizsákmányolást, nem minőségileg. Tekintsük a történeteket „amolyan liberális izének (drugs & sex & rock'n'roll)” vagy a „kizsákmányolás, a tulajdon, az eldologiasodás elleni radikális forradalomnak”,⁷³ a lázadás vagy forradalom hamar megbukott, gondolatisága pedig részben (és súlyos változtatásokkal) az új rendbe tagozódott. Sajátos (de a kapitalizmus történetében egyáltalán nem újkeletű) kölcsönviszony jött létre az antikapitalista mozgalom és a kapitalista uralom között, a globális tőkés rend a '68-as forradalom energiáinak felhasználásával tudott megerősödni megváltozni. Idehaza ezzel párhuzamos folyamat zajlott le. A '68-as ifjúságból három ellenzéki elitcsoport emelkedett ki Szalai elemzése szerint: a hatalom sáncain belül maradó késő kádárkori technokrácia, a magát tudatosan kívülre helyező demokratikus ellenzék és a kettő között lebegő új reformer értelmiség – „az ő szövetségük készítette elő az 1988-1989-es rendszerváltást”.⁷⁴

Ám 1968 szelleme tovább él a mai napig, sőt Kellnerhez hasonlóan sokan jogosan állíthatják: a szabadság nevében vívott rendszerellenes gerillaharc még mindig érvényes emancipatorikus stratégia. Az a fajta gerillaharc, amit Deleuze egész munkássága során igyekezett megalkotni, megérteni és megharcolni. Galloway éppen ezért mondja, hogy bizonyos értelemben ma mindenki deleuzeiánus, a kérdés csupán az, hogy melyik Deleuze-t követik.⁷⁵ Galloway szerint ugyanis kétféleképpen közelíthetünk a francia filozófus munkássága felé. Az egyik, talán elhíresültebb megközelítés szerint az uralommal szembeni ellenállás rizomatikus stratégiáját írta le. Ezzel szemben mások (főképp Galloway) szerint Deleuze az új uralmi rend logikáját mutatta meg.⁷⁶ Mi most az utóbbi táborral fogunk foglalkozni: ők az 1990-es évektől Deleuze segítségével értelmezik újra a filozófus egész munkásságát. Deleuze rövid, kései szövegében (*Utóirat az ellenőrzés társadalmához*)⁷⁷ azt állítja, hogy az évezredfordulóhoz közeledve a Foucault által leírt fegyelmi társadalmat⁷⁸ egy új uralmi szerveződés, az „ellenőrzés társadalmá” (control society) váltja fel. Fontos – az angol kifejezés (*control*) kapcsán Galloway is felhívja rá a figyelmet –, hogy a francia *contrôle* egyszerre jelent befolyásolást és az adminisztrációs apparátus gyakorlatát. A magyarban szintén kettős jelentésű a szó, egyszerre jelenti az ellenőrző tevékenységet („az a cselekvés, hogy vmit ellenőriznek”), és egyszerre jelenti az apparátust: „az a hivatali, üzemi részleg,

⁷³ Uo.

⁷⁴ SZALAI, *A Janus-arcú 1968*, 409–410.

⁷⁵ Alexander R. GALLOWAY, *Laruelle: Against the Digital*, Minneapolis – London, University of Minnesota Press, 2014, 96.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Gilles DELEUZE, *Utóirat az ellenőrzés társadalmához*, ford. HIDEG János = *Buldózer: médiaelméleti antológia*, szerk. SUGÁR János, Budapest, Média Research Alapítvány, 1997, 11–17. <https://mek.oszk.hu/00100/00140/html/>

⁷⁸ Vö. Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés: A börtön története*, ford. FÁZSY Anikó, Csűrös Klára, Budapest, Gondolat, 1990.

amely ellenőrző tevékenységet folytat”.⁷⁹ Deleuze nem hagy kétséget afelől, hogy mi az apparátus, amelyre az eredeti francia kifejezés utal: a számítógép alapú hálózat maga az ellenőrzés apparátusa.⁸⁰ Ez az apparátus szolgálja ki az új uralmat, amely már nem fegyelmez, csupán ellenőriz. Ha ezt a kései, kiáltványszerű szöveget visszaolvassuk Deleuze egész munkásságára, akkor egy olyan életmű képét kapjuk, amely a rendszerellenes stratégiák uralom általi bekebelezését, inkorporációját dokumentálta: azt, ahogy a digitális számítási eljárások segítségével az uralom az ellene törő mozgalom lényegi mozzanatát olvasztotta magába. Az ellenőrzés társadalma az a fennálló rend tehát, amely a korábbi, alulról szerveződő, gerilla, elosztott, hálózatos, rizomatikus stb. ellenhatalmi törekvések alapján szervezte újra önmagát.

Mindez egy új társadalmi totalitást hozott létre, de olyat, amelynek esszenciája a sokféleség, a hálózatosság, a rizóma. Mi maradt a rendszerellenes cselekvés számára ebben a helyzetben? Galloway maga is programozó, távol áll egy új-ludditizmus meghirdetésétől: nem azt állítja, hogy a digitalitás eszközeit vagy akár gondolati alakzatait nem kéne használnunk. Számunkra lényeges állítása úgy foglalható össze, hogy a Berryn és Kellneren keresztül bemutatott digitális edukációs program és alulról szerveződő mozgalmiság önmagában nem elegendő. Ehelyett (vagy emellett) Galloway nyomán azokat a kérdéseket kell továbbra is – immár új megközelítésből, egy új uralom kontextusában – kutatnunk, amelyekre saját ideológiai operációja (eldologiasodás) okán vak ez a régi-új uralom: a történelem és a társadalom objektumorientált módon soha le nem írható gyakorlatait, folyamatait és jelenségeit, a politikai, esztétikai eljárások és széles értelemben értett kultúra egészét. Az emberi szabadság minden determináció ellenére folyamatosan életre hív és újratermel: a kulturális konzervativizmus, ludditizmus helyett erre a termelésre és újratermelésre kell folyamatosan figyelemmel lennünk – az ilyen irányú gondolkodás találhat rá a rendszerellenes cselekvésre.

Ha a fennálló rend alapvető logikája az eldologiasodás, akkor értelemszerűen a rendszerellenes hatalmat az ez ellen ható, társadalmiasító erőknél kell keresnünk, az olyan gyakorlatoknál, melyek a kísérteties módon tárgyyszerű jelleget öltő viszonyokat újra személyközivé teszik. A számtalan ilyen közül az egyik a művészet nevű erő. A művészet az esztétika hatalma által társadalmiasíthat: az esztétikai tapasztalat során a művészettel nem dologként, hanem a kultúra és az emberi társadalom szerves részeként találkozhatunk. De csak abban az esetben jön létre ez a találkozás, amikor értelmezői gyakorlataink lehetővé teszik a tapasztalást. Először tehát értelmezői gyakorlatainkat kell megújítanunk. Szerencsés helyzetben vagyunk: az irodalomtudomány története az értelmezői gyakorlataink folyamatos megújításának története. Folytassuk a történetet.

⁷⁹ BÁRCZI Géza, ORSZÁGH László, *Ellenőrzés = A magyar nyelv értelmező szótára*, II, Arcanum. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/ellenorzes-26CD7/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZxhpa29ub2tfMUJFOEliXX0sICJxdWVyeSI6ICJlbGxlbX1MDE1MXJ6XHUwMGU5cyJ9>

⁸⁰ DELEUZE, 16.

KŐSZEGHY FERENC
PhD-hallgató
ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola
kfccezar@gmail.com

The twelve-headed dragon – postdigital reification

Abstract: The twelve-headed dragon from Marcell Jankovics' film *Son of the White Mare* is more alive than ever. This dragon has a skin made out of pixels and can devour almost everything. In this paper I take a closer look at the monster, drawing on contemporary thinkers who continue the tradition of critical theory in a postdigital age. The logic of computation has a number of consequences: in some ways it has fundamentally reshaped the world order, but in other respects it is just the continuation of the logic of capitalism itself. Our guiding thread is the concept of reification, because if we look at digitality as a process of universal reification, we can come to a critical understanding of our own contemporary practices. Art, and more narrowly literature holds particular interest among these practices; the cornerstones identified in this article suggest that we need to renew our approach to art and its interpretation.

Keywords: postdigitalism, digital capitalism, critical theory, art, reification, 1968, Control Society

DOI: [10.37415/studia/2022/3-4/225-239](https://doi.org/10.37415/studia/2022/3-4/225-239).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)